

V Congrés d'Arqueologia medieval i moderna a Catalunya

ACTES. VOLUM II

INTERVENCIIONS ARQUEOLÒGIQUES 2010-2014: MÓN RURAL

P STERS: MATÈRIA ORG NICA MANUFACTURADA (CORDES, FUSTA, PELL...)
EN CONTEXTOS ARQUEOLÒGICS

Barcelona, 22-25 de maig de 2014

**Ajuntament
de Barcelona**

EL POBLAMENT ALTMEDIEVAL DEL TERRITORI DE TARRAGONA: CAMPANYES DE PROSPECCIÓ ARQUEOLÒGICA A L'ALT CAMP I LA CONCA DE BARBERÀ (2012-2013). PRIMERS RESULTATS

Xavier Gonzalo*, Ramon Martí**

INTRODUCCIÓ

Les campanyes de prospeccions arqueològiques a les comarques de l'Alt Camp i la Conca de Barberà que presentem es van desenvolupar durant els anys 2012-2013 sota la direcció científica de Ramon Martí (Universitat Autònoma de Barcelona) i la direcció tècnica de Gerard Cantoni (Universitat Autònoma de Barcelona) i Xavier Gonzalo (Institut Català d'Arqueologia Clàssica), membres del grup de recerca consolidat Ocorde.¹ Aquest projecte de prospeccions arqueològiques forma part d'una recerca més àmplia encetada anys enrere, que té com a objectiu prioritari l'estudi el poblament de l'alta edat mitjana a Catalunya i que hem desenvolupat anteriorment en comarques com el Berguedà, el Bages o les Terres de l'Ebre.

SITUACIÓ GEOGRÀFICA DE LA ZONA DE PROSPECCIÓ

L'Alt Camp està situat en el territori geogràfic i històric del Camp de Tarragona, integrat per tres comarques, juntament amb el Baix Camp i el Tarragonès. Corresponen a l'àrea d'influència més propera i clara de la ciutat de Tarragona, ja des d'abans d'època romana. Actualment l'Alt Camp forma part de la província de Tarragona i consta de 23 municipis. Creiem que el poblament medieval de l'Alt Camp pot ser representatiu

de tota l'àrea del Camp de Tarragona, malgrat que no disposa de costa, atès que en aquesta comarca trobem, al costat dels espais de plana fluvial que caracteritzen el territori tarragoní, zones més muntanyoses i elevades que sovint foren els emplaçaments escollits per establir nous assentaments en cronologies medievals. Per la comarca flueixen els dos rius que conformen el Camp de Tarragona, el Gaià a l'est i el Francolí a l'oest, emmarcats per una sèrie de formacions muntanyenques. Al sud-oest de la comarca trobem les muntanyes de Prades, que vers ponent conformen la serra de les Guixeres, on després de passar pel coll de Lilla segueix la serra Carbonera i encara la muntanya d'en Jordà fins a arribar al coll de Cabra, topònims aquests dos últims que consten en documents suspectes del segle x,² on comença la muntanya de Cabarrà. Al nord i nord-est de la comarca trobem allò que els geòlegs anomenen el Bloc del Gaià, un massís irregular de roca calcària plegada inserit dins del Sistema Prelitoral Central, travessat pel curs mitjà-alt del Gaià; el límit est de la comarca el marca el mateix riu Gaià.

La Conca de Barberà, en canvi, és una suma de territoris provinents de tres comarques naturals diferents, la més important de les quals està formada per una gran conca fluvial envoltada de massissos muntanyencs, travessada pel riu Francolí i els seus afluents i delimitada pel Gaià en el seu límit oriental. Aquesta és la zona que històricament rebia el nom de Conca de Barberà i, per tant, és aquí on hem centrat les nostres

* ICAC

** UAB

1. Grup de recerca consolidat Ocupació, Organització i Defensa del Territori Medieval, 2009 SGR 727 i 2014 SGR 1454. El projecte *Prospeccions arqueològiques a les comarques de l'Alt Camp i de la Conca de Barberà* ha estat cofinançat pel Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya (2012/93356).

2. "...Collo de Capra i bosco que dicitur lorda..." en un document atribuït a l'any 945 del monestir de Santa Cecília de Montserrat: (*Col·lecció Diplomàtica de la Casa del Temple de Barberà de la Conca*, doc. 1). "...Castrum de Capra i silva lordanis..." en la còpia d'un document comtal datat l'any 980, tot i que es podria tractar d'una falsificació del segle xi (*El archivo condal de Barcelona en los siglos IX-X*, doc. 186).

prospeccions. Amb una superfície de 650 km², inclou 22 municipis i actualment forma part de la província de Tarragona, però la seva situació entre les antigues ciutats de *Tarraco* i *Ilerda* feien d'aquesta regió una zona intermèdia de pas obligat. Durant bona part de l'alta edat mitjana aquest districte de la plana o conca tingué per centre territorial l'assentament de Barberà, que li dona nom,³ fins a la creació del nucli de Montblanc, ja al segle XII.

ANTECEDENTS DE LA RECERCA

El Camp de Tarragona i la Conca de Barberà són uns territoris on el nivell de recerca sobre el poblament altmedieval (segles VI-XI) resulta encara desigual segons la cronologia. Mentre que s'han efectuat estudis de poblament per a l'etapa visigòtica o tardoantiga, que englobaria els segles VI-VII (LÓPEZ VILAR 2006; MACIAS 2005), treballs que pretenen ser una continuació dels que s'han desenvolupat sobre l'*ager Tarraco-nensis* d'època romana (KEAY *et alii* 1988-1989; KEAY 2006; PREVOSTI 2008), subsisteixen encara molts problemes de documentació arqueològica en relació amb els segles VIII-XI. Un buit que creiem que es deriva, principalment, tant de la poca visibilitat que generalment ofereixen les restes d'aquestes cronologies, com de l'assumpció que el Camp de Tarragona i territoris com la Conca de Barberà restarien pràcticament abandonats com a conseqüència de l'arribada islàmica al nord-est de la península Ibèrica (CAPDEVILA 1964-1965; MCCRANK 2003; RECASENS 1975). Malgrat tot, són de lloar els esforços d'arqueòlegs com Joan Menchon, que ha provat d'establir un patró de poblament, sobretot a la comarca de la Conca de Barberà, sota un hipotètic domini andalusí a través de, per exemple, l'arqueologia funerària o l'estudi d'un dels castells més coneguts de la zona, el de Siurana (MENCHON 1998; MENCHON 2006). També a la Conca de Barberà trobem estudis d'investigadors locals que, tot i tenir una difusió molt més limitada, permeten plantejar una certa continuïtat en l'ocupació d'aquest espai (CARRERAS 2006; JULIANO 1985; PERIS *et alii* 1989), sense haver de recórrer a les sempre tan cares "reconquesta" i "repoblació". Així doncs, creiem que a la regió prospectada resta encara molta feina a fer en relació amb el poblament medieval, atès que

nosaltres apostem per una ocupació continuada, tot i que no sempre hagi seguit idèntics patrons en aquests districtes.

DESENVOLUPAMENT I RESULTAT DELS TREBALLS

Atesa l'extensió d'aquestes comarques, aquí hem optat per desenvolupar prospeccions selectives, tot priorititzant l'estudi d'unes quantes desenes de llocs on contrastar les nostres hipòtesis de treball. Així, les prospeccions s'han desenvolupat seguint tres criteris bàsics i, en primer lloc, amb la identificació dels topònims documentats, tot prospectant l'entorn dels enclavaments i de les partides rurals que conserven els seus noms o d'altres de similars. En segon lloc, també hem prospectat diverses zones relacionades amb camins antics, sobretot d'època romana i medieval, com la *Via Augusta*, o el camí que portava de Selma a Cabra, documentat ja al segle XI. I finalment altres zones que per la seva singularitat geogràfica, per conservar topònims considerats rellevants o per haver documentat anteriorment materials, són susceptibles d'ubicar assentaments altmedievals.

Aquí en presentem només els resultats més destacats, tant entre els jaciments de l'Alt Camp (Figura 1) com entre els de la Conca de Barberà (Figura 2).

Alt Camp

Església de Sant Pere de Gaià i camí de Sant Pere a Cabra (Aiguamúrcia)

La primera menció d'aquesta església és inusualment primerenca en el context de la zona, ja que l'any 980 apareix referida com a "*...ecclesia beati Petri de Gaiani...*" en un document que considerem suspecte,⁴ i que torna a aparèixer en una còpia d'un document de 1011.⁵ Les prospeccions es van dur a terme en els voltants de l'església abandonada, amb resultats positius. S'hi va documentar la presència de ceràmica majoritàriament associada a ocupacions modernes del conjunt eclesiàstic, tot i que també cal destacar la presència de tègula plana romana, així com l'existència d'un son-

3. Primera menció, suspecta, l'any 945: "*...in campo Barberano...*" (*Col·lecció Diplomàtica de la Casa del Temple de Barberà de la Conca*, doc. 1). La primera menció segura data de 1041/1050, "*plano de Barbarano*" (*Els pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona de Ramon Borrell a Ramon Berenguer I*, doc. 388).

4. (*El archivo condal de Barcelona en los siglos IX-X*, doc. 186).

5. (*Els pergamins de l'Arxiu Comtal de Ramon Borrell a Ramon Berenguer I* doc. 100).

Figura 1. Mapa de l'Alt Camp, amb la situació dels jaciments esmentats al text.

Figura 2. Mapa de la Conca de Barberà, amb la situació dels jaciments esmentats al text.

deig de furtiu sota l'absis de l'església on apareixia un mur anterior a l'estructura actual, que conserva una planta romànica.

Pel que fa al camí de Sant Pere, que passa als peus de l'església i que tenim documentat ja a inicis del segle XI,⁶ s'hi han documentat diversos jaciments que en fan plantejar un origen preromà. Destaca la presència d'un jaciment a menys de 200 m a l'est de l'església de Sant Pere, situat a tocar de la confluència de l'antic camí amb l'actual carretera TP-2002 que connecta Vila-rodon amb el Pont d'Armentera, on es va documentar, juntament amb material de cronologia moderna/contemporània vinculable a tasques agrícoles, un fragment de molí manual de basalt associat a la presència de TSA-D.

Amb les dades actuals i a falta d'informació estratigràfica, proposem un origen tardoantic per a aquest conjunt. Caldrien nous treballs arqueològics per tal de confirmar la possible continuïtat d'aquest establiment fins a les primeres mencions documentals, que són segures a inicis del segle XI.

La torre del Moro (Montferri)

El topònim i la situació privilegiada d'aquesta torre van motivar una visita per tal de documentar material que pogués precisar la cronologia d'aquest edifici, que habitualment hom situa als voltants de l'any 1000, en un context de conquesta feudal. Es tracta d'una construcció de planta pseudoel·líptica, que conserva uns 8 m d'alçada en algun dels seus trams de mur (Figura 3), en els quals s'han conservat fins a tres espitlleres. Durant la prospecció dels voltants d'aquesta edificació es van documentar produccions ceràmiques a mà o amb *torneta*, amb coccions reduïdores i oxidoreduïdores o amb formes que porten a plantejar un origen de la construcció al voltant del segle IX (Figura 4).

Palous (Vila-rodon, Bràfim, Montferri)

Palous és avui una partida rural extensa que ocupa la riba dreta del riu Gaià i que se situa als confins dels municipis de Vila-rodon, Montferri i Bràfim, aquesta última població documentada des del segle X.⁷ Plural diminutiu de Palau, aquest és un topònim que nosaltres vinculem amb les propietats públiques o fiscals del primer estat islàmic del segle VIII (MAR-

Figura 3. La torre del Moro (Montferri). A l'esquerra, cara nord, on s'observa una espitllera original. A la dreta, cara oest, on destaca la presència d'encaixos per a la bastida, així com la seva planta arqueològica (Autors diversos, 1995).

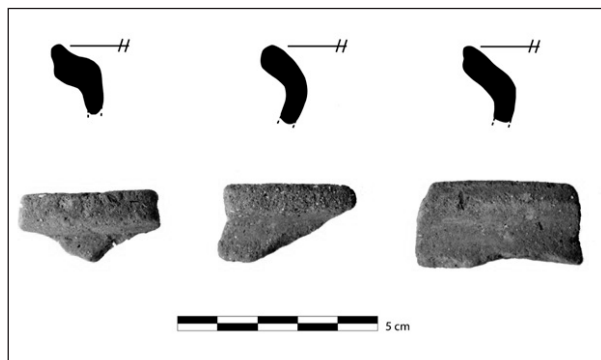

Figura 4. Ceràmica documentada durant les prospeccions dels voltants de la torre del Moro (Montferri).

TÍ 2013), motiu que comportà la prospecció extensiva de tota la zona, amb una superfície aproximada d'1,5 km². Aquí distingim quatre sectors diferents que proporcionen materials antics, principalment, i que es distribueixen sobre el camí tradicional que remunta el marge dret del riu. Situat als peus de Bràfim, destaca el cas de mas de l'Infant (Montferri) que en l'actualitat és un camp de vinya, on es documenta abundant material que ens porta a pensar en l'existència d'una probable vila romana, amb una possible pervivència o explotació d'aquestes terres durant l'antiguitat tardana.

6. L'any 1009 apareix "...ipsa strada qui pergit de Celma usque ad Gaiano...", i també "...ipsa strada de Sancti Petri qui pergit ad Capram..." (Diplomari de l'arxiu capitular de la Catedral de Barcelona. Segle XI doc. 131).

7. L'any 959 apareix "...villam que vocant Ortum de Habrahim..." (El archivo condal de Barcelona en los siglos IX-X, doc. 54).

Palau de Reig (Valls)

Similar al cas anterior, la menció documental d'un espai anomenat *Palat de Reg* l'any 1055⁸ al nord de l'actual nucli de Valls i que coincidia geogràficament amb les actuals partides de Palau de Reig va motivar la prospecció dels camps agrícoles situats entre el nucli de Masmolets i els magatzems d'IKEA al polígon industrial, sobre una superfície aproximada de més de 2,5 km.² Aquí mateix, anteriors prospeccions sobre el poblament romà del Camp ja havien detectat una intensa ocupació antiga, de diversa cronologia i entitat segons els sectors (KEAY *et alii* 1988-1989). Tot ampliant l'àmbit d'actuació a d'altres parcel·les perifèriques, aquí els nostres treballs confirmen i amplien els resultats de les prospeccions prèvies, on observem material ibèric, romà i tardo-antic que podem distribuir en un nombre mínim de cinc àrees de concentració diferenciades i diversa cronologia. Totes són pròximes al camí tradicional que uneix els antics emplaçaments de Palous i Viardida (Montferri) amb els de Fontscaldes (Valls) i que travessa tot l'Alt Camp en diagonal. Malgrat tot, apreciem que la informació resulta incompleta perquè avui el polígon industrial de Valls ha remodelat bona part de la zona i ara ocupa el que sembla un sector preferent del conjunt, voltat com està per diversos establiments i sobre una cruïlla d'antics camins de llarg recorregut.

Conca de Barberà

Els Borrells (Barberà de la Conca)

Malgrat que el jaciment dels Borrells ja era conegut per haver aportat materials andalusins (MENCHON 1998), la notícia encara inèdita de la troballa fortuïta en aquest indret d'un felús de coure del tipus Frochoso II-b (Figura 5), corresponent als primers anys de la conquesta islàmica al segle VIII, va motivar la prospecció del lloc dins d'aquest projecte. No es va poder confirmar l'existència de material andalusí d'importació, però sí que s'hi va documentar material de cocció reductora amb formes que permeten proposar una continuïtat d'ocupació d'aquest emplaçament fins als segles XI-XII (Figura 6).

Figura 5. Felús de coure del tipus Frochoso II-b, vinculable a la conquesta islàmica, trobat al jaciment dels Borrells (Barberà de la Conca).

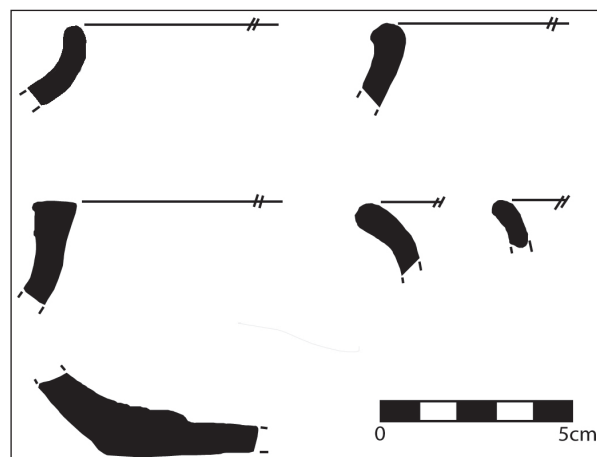

Figura 6. Ceràmica reduïda documentada durant les prospeccions del jaciment dels Borrells (Barberà de la Conca).

Torre de Castellfolit (Vimbodí i Poblet)

La vall de Castellfolit és una de les entrades al cor de les muntanyes de Prades, una zona amb una llarga tradició minera, com evidencien certs topònims presents a l'entorn (l'Argentera, Argenteres). Actualment, el topònim de Castellfolit s'identifica tant amb una vall estreta com amb el torrent o el barranc que hi discorre i sembla referir-se a aquesta fortificació. La torre, situada al vessant oriental de la vall i que també rep el nom de Torre dels Moros, està ubicada a una cota de 760 m.s.n.m.

Estudiada dècades enrere per Antoni Carreras (CARRERAS 1981; CARRERAS 2006), també va ser objecte de prospecció en la campanya de 2013, on es va confirmar la presència de tègula romana, així com de

8. Any 1055: *Palat de Reg* (Diplomatari de Santa Maria de Poblet, doc. 9)

materials ceràmics medievals produïts a mà o torn lent. La torre presenta uns murs aixecats amb la tècnica d'encofrat (Figura 7), conservats en un màxim de 2 metres d'alçada a la cara nord, possiblement amb coberta de tègula (Figura 8). A la punta oest de l'esperó s'observen també retalls a la roca que es poden vincular a processos productius encara indeterminats.

La principal novetat d'aquestes prospeccions representa la documentació de certes estructures prope-

res que relacionem amb la torre. Es tracta d'un mur de tancament aixecat amb pedra seca (Figura 9) que barra l'accés des de l'est, el més vulnerable, així com una mena de pont o mur de pas que travessa el mur de tancament (Figura 10). Sense tenir encara confirmació estratigràfica, proposem un origen tardoantic per a la construcció de la torre i la resta d'estructures, especialment per la presència de materials de tradició romana barrejats amb altres de tradició medieval arcaïtzant.

Figura 7. Detall de l'encofrat dels murs de la torre de Castellfolit (Vimbodí i Poblet).

Figura 9. Mur de tancament est de la plataforma on està situada la torre.

Figura 8. Foto de la torre de Castellfolit amb els alçats i la planta arqueològica (modificat de Carreras 1981).

Despoblat d'Anguera (Sarral)

Aquest espai, testimoni al segle XI° com a “...*loco quem dicunt ipso Pug de Anguera...*”, es presenta com un àmbit inhòspit, despoblat i perillós. Tot i que a la carta arqueològica ja s'esmentava la presència de material medieval, vinculat a les restes de l'església romànica dedicada a Sant Pere, encara conservada parcialment, varem considerar necessari fer la prospecció de la zona. A la part superior del turó d'An-

Figura 10. Mur de pas o “pont” que mena cap a la plataforma on està situada la torre.

Figura 11. Foto del puig d'Anguera. A l'esquerra, l'església romànica dedicada a Sant Pere.

guera (Figura 11) es localitzà nombrós material ceràmic corresponent a diverses cronologies, tant d'època ibèrica com medieval, amb produccions anteriors a l'època comtal.

CONCLUSIONS

Aquesta és només una mostra representativa dels resultats obtinguts durant el desenvolupament del projecte de referència, durant les prospeccions arqueològiques conduïdes en diferents municipis de la comarca de l'Alt Camp i de la Conca de Barberà entre els anys 2012-2013. Els nostres treballs han prioritzat l'estudi d'aquells indrets que esmenta la documentació medieval més primerenca, així com d'altres llocs que potencialment presenten un cert interès, tant per la posició que ocupen sobre les antigues vies romanes i medievals com per la presència de topònims d'ascendència altmedieval. El punt de partida de l'anàlisi estava determinat principalment per certs plantejaments historiogràfics que han estat assumits sense gaire crítica per part de l'arqueologia, com ara el binomi del despoblament i la repoblació que habitualment s'aplica en aquestes comarques. Un dels nostres objectius era, doncs, identificar les diverses formes que aquí podien presentar els assentaments de l'antiguitat tardana i de l'alta edat mitjana, una llarga seqüència històrica que arreu encara constitueix tot un repte per a la recerca arqueològica.

Tot i que manquen encara dades estratigràfiques que permetin contrastar la interpretació que fem dels jaciments, en aquest primer avanç de resultats considerem que són representades tant la diversitat que aquí assoleixen els assentaments durant aquesta llarga fase, com les diferents problemàtiques que dificulten la lectura correcta del registre arqueològic. Els casos exposats en són bona mostra d'això. Són diversos i reflecteixen problemàtiques i cronologies distintes, on tant són representats la fi del món antic com els inicis dels temps medievals, sota diferents fórmules d'ocupació i domini del territori. Així, entre les explotacions agrícoles no manquen exemples d'ocupació contínua durant tot el període, com s'observa als Borrells de Barberà, tot i que a l'Alt Camp sembla que predomini la discontinuïtat, com succeeix amb el cas dels “palau”, terres fiscals del primer estat islàmic que aquí corresponen a zones intensament ocupades en època antiga i on, malgrat l'esforç esmerçat, ens ha resultat

9. “... in campum, in loco solitudinis, in loco quem dicunt ipso Pug de Anguera...” (Diplomatari del monestir de Santa Maria de Santes Creus, doc. 16, any 1074).

gairebé impossible identificar materials medievals en superfície. En tot cas, els contextos ceràmics són més precisos als enclavaments situats en alçada, on la torre de Castellfolit de la Conca representaria el conjunt d'una fortificació tardoantiga, mentre que la de Montferri correspon a una torre de guaita prèvia a la conquesta feudal.

Ara, esperem que un estudi més aprofundit dels materials recuperats pugui completar el nostre coneixement sobre el poblament del Camp de Tarragona durant aquestes fases de transformació del poblament, quan els models romans deixen de tenir vigència.

BIBLIOGRAFIA

CAPDEVILA, S. (1964-1965). "Sobre la invasió àrab i la Reconquesta de Tarragona". A: *Boletín Arqueológico de Tarragona*, p. 85-92, 29-63.

CARRERAS, A. (1981). "La torre de guaita de Castellfolit (Serra de Prades). Notes arqueològiques i planimetria." A: *Butlletí Arqueològic*, Època V, núm 3, p. 65-99.

CARRERAS, A. (2006). "A propòsit del poblament de la Conca de Barberà abans del domini comtal (segles v-x)." A: *Aplec de treballs*, núm. 24, p. 41-72.

JULIANO, D. (1985). "Evolució demogràfica a Barberà de la Conca". A: *Aplec de Treballs*, núm. 7, p. 47-113.

KEAY, S. (2006). "El territori". A: *Forum: temes d'història i d'arqueologia tarragonines*, núm. 12, p. 97-109.

KEAY, S.; CARRETÉ, J. M.; MILLET, M. (1988-1989). "Ciutat i camp en el món romà: les prospeccions a l'Ager Tarraconensis." *Tribuna d'Arqueologia*, p. 121-129.

LÓPEZ VILAR, J. (2006). "El poblament rural del Camp de Tarragona en època romana: un assaig de síntesi." A: *Butlletí arqueològic*, núm 28, p.97-135.

MACIAS, J. M. (2005). "Els assentaments rurals com a espai de residència: l'exemple del territorium de Tàrraco." A: *Cota Zero*, núm. 20, p.76-86.

MARTÍ, R. (2013) "El *palatium* rural, una institució fiscal del siglo VIII" A: *Lo que vino de Oriente. Horizontes, praxis y dimensión material de los sistemas de dominación fiscal en al-Andalus (siglos VII-IX)*, Oxford, p.133-148.

MCCRANK, L. (2003). "Medieval Tarragona: A frontier town in New Catalonia". A: *El món urbà a la Corona d'Aragó del 1137 als Decrets de Nova Planta. XVII Congrés d'Història de la Corona d'Aragó*, Barcelona-Lleida, p. 441-474.

MENCHON, J. J. (1998). "Necrópolis altomedievales y despoblación en la provincia de Tarragona, el caso de la Conca de Barberà". A: *Arqueología y Territorio Medieval*, núm. 5, p. 5-30.

MENCHON, J. J. (2006). "Necrópolis i husun. Dos aspectos de la arqueología de Tarragona anterior a la conquesta feudal." A: *Sautuola*, núm. 12, p.331-348.

PERIS, J.; POBLET, M. J.; QUEROL, M. (1989). "Recerques sobre l'ordenació territorial de la Conca de Barberà en època romana." A: *Aplec de treballs*, núm. 9, p.151-168.

PREVOSTI, M. (2008). "Estudi del poblament rural a l'ager Tarraconensis. Una aplicació a la Cossetània oriental." A: REMOLÀ, J.A. (coord.). *El territori de Tàrraco: vil·les romanes del Camp de Tarragona*, Tarragona, p. 65-94.

RECASENS, J. M. (1975). *La ciutat de Tarragona*. Barcelona.